

Stof en loden, in soorten en maten

Diverse verschijningen van Goudse textielloden

Anne Arundel County in de voormalige Britse kolonie Maryland, een indianengraf op de Onondaga Iroquois site in New York, een scheepswrak bij het Zuid-Amerikaanse Ecuador en het Behouden Huys op Nova Zembla. Plaatsen die op het eerste gezicht een geheel eigen verwachtingspatroon wekken als er archeologisch onderzoek zou plaatsvinden. Niettemin hebben de sites een gemeenschappelijke vondst opgeleverd: Hollandse lakenloden. De kleine Republiek der Nederlanden doet in de zestiende, zeventiende eeuw niet alleen veel stof opwaaien door grootmachten als Spanje, Frankrijk en Engeland economisch en militair weerstand te bieden. Ook worden laken en andere weefsels uit Holland over de hele wereld verspreid. De lakenloden zijn hiervan de tastbare sporen. Dit artikel beschrijft verschillende vormen van én teksten en afbeeldingen op textielloden. Loden die dienden als keurmerk voor de textielnijverheid zijn tegenwoordig een veel gedane archeologische vondst.¹ Goudse loden vormen de leidraad langs de verschillende verschijningsvormen.

Van wol tot laken

De lakenproductie is van de middeleeuwen tot ver in de achttiende eeuw een van de belangrijkste takken van bedrijvigheid in de Republiek. Het vervaardigen van een mooie, gladde stof uit een ruwe schapenvacht is een langdurig proces. Er zijn veel bewerkingen nodig voordat de stof op de markt komt. Eerst wordt de wol gewassen en gekamd. Spinsters spinnen de wol tot draden, waarna de wever op zijn getouw de draden tot een stof kan vervaardigen. Na het weven begint de afwerking: het verwijde-

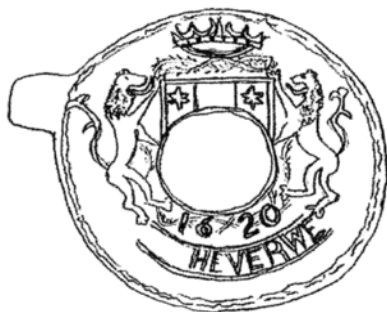
ren van oneffenheden, het verven en het vollen om het weefsel een vaste structuur te geven. De lakenbewerker spannen daarna de vochtige stof op de ramen om het laken weer op volle lengte te brengen. Ten slotte maken de persers de stof verkoopklaar.

De textielnijverheid is, evenals andere ambachten, in de middeleeuwen een lokale aangelegenheid. Voorschriften en toezicht worden op stedelijk niveau geregeld. Het Goudse stadsbestuur stelt in 1391 de eerste regels op die betrekking hebben op de lakennijverheid. In 1505 worden de uitgebreide 'Keuren op de Draperie' opgesteld. Om naleving van deze bepalingen af te dwingen, is uiteraard controle nodig. De keurmeesters beoordelen elke bewerking die de stof ondergaat. Om de keuring kenbaar te maken bevestigen zij een lood, het lakenlood of -zegel, aan de stof.

Gouds stael

De verschijningsvormen van de textielloden zijn divers. Ze variëren in vorm, grootte, tekst en afbeeldingen. In vorm onderscheiden we het rechthoekige pijplood en het ronde pinnenlood. De ronde loden zijn het meest gebruikt. Het lood bestaat uit twee ronde schijven. Als het op elkaar wordt geslagen,

LEON C.
MIJDERWIJK

Lood
tekening: Hans van
der Kleij

Stalenboek met lakenstalen uit 1720, Leiden.

Stalenboek uit E. de Baan, *Goed garen* (Leiden z.j.)

verbindt de pin de twee helften. Bij archeologische vondsten ontbreekt geregeld één helft en vertoont het lood een gat waar eens de pin zat.

De grootte van de loden varieert. Loden die de keurmeesters na een deelbewerking aanbrengen, zijn gemiddeld 20-24 millimeter in diameter. Het lood dat zij aan het eindproduct laken bevestigen, is meestal groter. Dit zogenaamde staallood duidt aan dat het laken gereed is en dat er geen verdere bewerkingen mogen plaatsvinden. De titel 'staal' ver-

wijst naar een monster van laken waarmee de keurmeesters de gemaakte stof vergelijken. De stalen nemen zij op in het stalenboek.

Tijdens de opgraving aan de Raam in Gouda (1999) is een lood met een diameter van 51 mm. aangetroffen. Hoewel slechts één kant was overgebleven, is het dankzij vergelijkbaar materiaal als staallood te determineren. Op de voorzijde staat het stadswapen, hieronder het jaartal 1620 en de tekst (GOVDSC)HE VERWE.² In Hazerswoude is een lood gevonden met een diameter van 77 mm. en twee gaten;³ in Schagen (Noord-Holland) een met een bijna identieke afmeting (74 mm.), waarvan de keerzijde nog aanwezig is met de tekst DVBBEL STAEL.⁴ De grootte is gerelateerd aan de kwaliteit van het laken, waarbij dubbel staal van een hogere kwaliteit is.

Stadswapen

De teksten en afbeeldingen zijn eveneens veelvormig. Aan één zijde staat veelal de plaats van herkomst. Soms is gewoon de naam GOVDA ingeslagen. Het stadswapen wordt ook gebruikt, evenals een combinatie van tekst en wapen zoals op een lood dat bij de aanleg van de Rotterdamse metro is aangetroffen.⁵

Vanuit geschiedkundig opzicht zijn de loden met wapen interessant. Zij geven inzicht in het gebruik van het stadswapen en tonen de ontwikkeling ervan. Illustratief hiervoor zijn twee Leidse loden die in Amsterdam zijn gevonden. Beide zijn op basis van erbij aangetroffen aardewerk, gedateerd in de late dertiende eeuw. Op de loden staat één sleutel. Een teken dat de tweede Leidse sleutel die nu het wapen sieren, een toevoeging van later datum is. Dit is overeenkomstig het historisch materiaal; in veertiende-eeuwse bronnen is de tweede sleutel aanwezig.⁶

Over de ontwikkeling van het Goudse stadswapen heeft archivaris J.E.J. Geselschap in 1966 het artikel *De zegels en het wapen van Gouda* gepu-

Lood met onderschrift (GOVD)SCHE VERWE. lood tekening: Jan den Das

bliceerd. De kennis van het stadswapen baseert Geselschap vooral op de zegels die het stadsbestuur aan documenten hechtte.⁷

Lakenloden kunnen zeker ook een bijdrage leveren aan verder onderzoek naar de 'evolutie' en de verscheidenheid van uiterlijk van het wapen. In ieder geval zijn diverse vormen bekend van textielloden met een afwijkend Goudse wapen: met doornen in de middelste baan van het schild; met doornen om het schild heen; met aanzierende leeuwen als schildhouders; met kroon en verschillende vormen van het schild. De zes sterren komen steeds voor, een lood met twee sterren, het oudst bekende Goudse wapen, is niet bekend.

Op haar beurt kan de wapenkunde verdienstelijk zijn voor het determineren van de loden. De doornkrans bijvoorbeeld is een toevoeging van 1616. Lodен met krans dateren dus uit dit of een later jaar.

Lakenwerker maakt zich bekend

Op de keerzijde van kleine loden maakt de bewerkte zich soms kenbaar. Veelal gebeurt dit aan de hand van een huismerk. Dan is de ware identiteit van de deelwerker echter nog niet bekend. Archiefbronnen waarin het merk aan een naam is gekoppeld, zouden uitsluitsel kunnen geven. Maar dat klinkt optimistischer dan het is, want in het Goudse geval zijn veel documenten bij een brand verloren gegaan.

Het lijkt erop dat het lood dat archeologen bij onderzoek aan de Raam (1999) vinden, zijn geheim wel prijsgeeft. De letters SA op het lood verwijzen waarschijnlijk naar Jan Gijsbertsz Sas, burgemeester van Gouda die ter plaatse een lakenververij had.⁸ In 1615 heeft hij Hoge Gouwe 145 gekocht waarvan het grondgebied overeenkomt met het gebouw Raam 17- 19. Mogelijk is het pand in opdracht van Sas gebouwd aangezien het te dateren is als vroeg-zeventiende-eeuws.⁹

Lood
tekening: Jan den Das

(Vraag)tekens

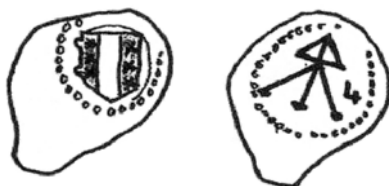
Naast de huismerken of initialen werden op de keerzijde ook andere afbeeldingen of teksten gezet. Zo werd een dubbelkoppige adelaar in diverse plaatsen gebruikt als verfloofd, evenals de klimmende leeuw.

Het ordeteken van het Gulden Vlies is ook een teken dat bekend is uit enkele andere steden, zoals Delft en Leiden.¹⁰ Hoewel het lood met de letter G in Gouda is gevonden, is er geen zekerheid dat het hier een Goudse lakenlood betreft.¹¹

Deze verschillende tekens symboliseren soms een bepaalde kwaliteit, soms een bewerking. Maar veel afbeeldingen, tekens en cijfers op textielloden roepen slechts vragen op. De keuren aangaande de textielzegels zijn vaak beknopt en gebruiken verschillen van stad tot stad. Helaas, maar de informatieoverdracht was uiteraard bestemd voor vakbroeders en niet voor historici in later eeuwen.

Lakenlood als archeologische vondst

Het lood is weliswaar het hoofdonderwerp van dit artikel, maar tijdens het productieproces van laken is het lood slechts een bijproduct. Het gaat immers om de stof. Nadat het staallood is aangehecht, verloren alle deelwerkersloden hun waarde. Op zijn beurt verliest het staallood zijn nut als de laatste meters stof zijn verkocht. Vandaar dat de loden

Lood
tekening: Leon
Mijderwijk

in groten getale bij het afval terechtwamen en tenslotte deel uit gingen maken van het bodemarchief. Totdat zij, met name tijdens stadsarcheologisch onderzoek en spuurwerk met de metaaldetector, weer het daglicht zien.

Het geringe aantal loden dat in Gouda is gevonden, verbaast mij. Zeker als we in ogenschouw nemen dat de lakennijverheid een nijverheid van groot belang is voor deze stad. In de middeleeuwen is alleen de bierbrouwerij van groter belang. In de zestiende en zeventiende eeuw doet het Goudse bestuur er alles aan om de lakennijverheid te stimuleren. Het aantrekken van Vlaamse lakenwerkers, het ter beschikking stellen van leegstaande kloosters en het aanbesteden van twee volmolens zijn voorbeelden van deze economische politiek. De jongste volmolen, uit 1631, bestaat nog. Het gebouw staat op de Punt, boven de gewelven van het kasteel. Het is het enige overeind gebleven bouwkundige overblijfsel van de lakennijverheid.

Tevergeefs zijn de inspanningen van het stadsbestuur overigens niet. De nijverheid biedt werkgelegenheid aan enkele duizenden inwoners en aanvankelijk stijgt de productie. In de loop van de zeventiende eeuw zet de achteruitgang in om zich niet meer te herstellen.¹²

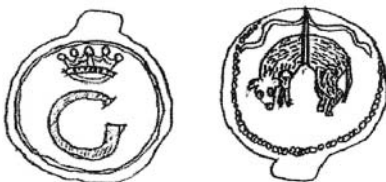
Een verklaring voor het lage aantal loden dat in Gouda is gevonden, is een kwestie van gissen. In andere steden, zoals Rotterdam, Amsterdam en Leiden,

zijn aanzienlijke aantallen aangetroffen. Hier hebben grootschalige projecten zoals metroaanleg gezorgd voor uitgebreid stadsonderzoek. Misschien dat in Gouda tot dusver ook niet de 'juiste' locaties zijn onderzocht. Plaatsen die potentie hebben, zoals de Markt, waar het laken werd verhandeld, en de bodem van het Raoul Wallenbergplantsoen, waar de Looyhal stond, dé keurplaats van laken in de zeventiende eeuw, zijn nog niet intensief onderzocht. De opgraving aan Raam 17-19 laat zien dat op productieplaatsen van laken de kans op succes groot is.

De meeste Goudse loden die mij bekend zijn, zijn gevonden buiten Gouda. Als vindplaatsen zijn ondermeer bekend: Amsterdam, Enkhuizen, Schagen, Leeuwarden, IJsselstein en dichterbij de stad: Waddinxveen, Hazerswoude en Reeuwijk. Het Goudse laken werd niet alleen binnen de stadsmuren afgezet, maar werd ook verkocht in andere steden. Hoewel voorzichtigheid blijft geboden bij het interpreteren van vondsten op weilanden en akkers. Dit kan namelijk stadsafval zijn dat ter bemesting is opgebracht. Mogelijk uit Gouda, maar de aanwezigheid van een of enkele Goudse lakenloden, geeft geen zekerheid over de afkomst van stortgrond.

Context

Dit brengt mij tot de vraag welke informatie de textielloden over de lakenhandel en -productie verschaffen. Deze vraag is naar mijn idee zeer belangrijk omdat (textiel-)historici de loden veelal gebruiken als plaatje-bij-het-praatje. Archeologen daarentegen beperken zich vaak tot een inventarisatie van de loden zonder deze in een historische context in te bedden. En waar dit wel gebeurt, is het vaak een algemeen verhaal. Zonder de rol van het geschreven bronnenmateriaal te willen beperken, zal de rol van de textielloden als informatiebron serieus bekeken moeten worden.

Wat de loden kunnen vertellen, is deels aan de orde gekomen. Ten eerste kunnen zij ons op het spoor van de lakenwerker zetten, via initialen of huismerk. Ten tweede verwijst het lood naar de soort bewerking. Een stempel of een inslag met de tekst GOVDA VERWE laat niets aan duidelijkheid te wensen over. Maar ook symbolen, zoals de dubbele adelaar verwijzen naar bewerkingen die in een stad plaatsvonden. Vergelijkend onderzoek met loden en historisch materiaal uit diverse lakensteden kan mogelijk ophelderen welke soort bewerking zo'n teken aanduidt.

Daarmee kom ik aan bij een derde punt waarover de loden informatief zijn: de keuring. Na welke bewerking keuren de meesters en hoe maken zij hun oordeel duidelijk? Het staallood is een teken van algehele goedkeuring. Een klop in het lood kan juist dienen om de bewerker duidelijk te maken dat zijn werk niet voldoet.

Ten slotte kan door een inventarisatie van de vindplaatsen een beeld ontstaan van het verspreidingsgebied van het laken. Kortom, voldoende redenen om de archeologie in het algemeen en de textieloden in het bijzonder een plaats te geven in het onderzoek naar de lakennijverheid. ■

Leon Mijderwijk is amateur-archeoloog. Met dit artikel heeft hij de Goudse textieloden centraal willen stellen. In totaal zijn hem circa veertig Goudse loden bekend. Graag ontvangt hij reacties op het artikel of informatie over nieuwe vondsten op email leonmijdrwijk@henet.nl

NOTEN

- 1 De term textieloden en lakenloden gebruik ik in dit artikel door elkaar heen. Laken is slechts een term voor geweven stoffen van schapenwol. Stoffen waarvoor andere grondstoffen worden gebruikt, kennen andere namen. Ik heb dit onderscheid niet gemaakt. Ten eerste is dit onderscheid vooral interessant voor textielhistorici. Ten tweede laten de loden zich niet zo gemakkelijk ontraadselen. Hoorde dit lood aan een wollen laken of aan bombazijn (een mengweefsel van verschillende garens)? Dat onderscheid is op basis van een lood veelal niet te maken. Juist dit kan een interessant studieonderwerp zijn,

Lood
foto: Leon Mijderwijk

- want waarschijnlijk dragen diverse loden wel aanwijzingen over de stof waaraan zij hingen.
- 2 Raam 17-19, Gouda projectnummer 9907, volgnummer 128 (put 3, vlak 2). Tijdens dit onderzoek troffen de archeologen eveneens een ongeslagen pinnenlood aan met de grootte van een staallood. *Gouda* is de archeologische vereniging van Gouda.
- 3 Vondstmelding J. van der Vlugt, Alphen aan de Rijn.
- 4 Vondstmelding J. den Das, Enkhuizen.
- 5 Vondstmelding J. den Das, Enkhuizen.
- 6 J. BAART 'De materiële stadskultuur' J. BAART e.a. *De Hollandse stad in de dertiende eeuw* (Muiderberg, 1988) 93-112.
- 7 J.E.J. GESELSCHAP 'De zegels en het wapen van Gouda' E.C.M. LEEMANS-PRINS *Zegels en wapens van steden in Zuid-Holland, Zuid-Hollandse Studiën XII* ('s Gravenhage, 1966) 105-112.
- 8 Raam 17-19, Gouda projectnummer 9907, volgnummer 159 (put 3, vlak 3, spoornummer 126).
- 9 R.S. KOK 'Een zeventiende-eeuwse industrie aan de Raam' *Monumentenzorg & Archeologie gemeente Gouda Nieuwsbrief* (oktober 1999) 3-6.
- 10 J.A. BOOT 'Bombazijn en bombazijnzegels in Nederland' *Textielhistorische bijdragen* 11 (1970) 29-60.
- 11 Groeneweg 21, Gouda projectnummer 0116, vondstnummer 1 (put 1).
- 12 J.E.J. GESELSCHAP 'De lakennijverheid' *Gouda 1272-1972, Verzameling Bijdragen van de Oudheidkundige Kring Die Gouda* 15 (Gouda, 1972) 129-148.

Zegel van de Goudse draperie, huismerk van Leon Mijderwijk

